

บทเรียนจากการประเมินโครงการเพื่อการพัฒนาความคุ้มค่า และการพัฒนาศักยภาพโครงการด้านการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อ

The Lesson of the Project Evaluation to Develop Effectiveness and Potential of the Projects on Media Monitor and Literacy

วันที่รับบทความ : 23/09/2019

วันที่แก้ไขบทความ : 17/12/2019

วันที่ตอบรับ : 09/03/2020

สุชาดา พงศ์กิตติวิบูลย์*

Suchada Pongkittiwiboon*

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อถอดบทเรียนการดำเนินโครงการด้านการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อที่ได้รับทุนสนับสนุนจากกองทุนพัฒนาสื่อปลอดภัยและสร้างสรรค์ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2560 ใช้วิธีการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร ได้แก่ สัญญาโครงการ รายงานผลการดำเนินโครงการ ผลงานของโครงการ รายงานการติดตามความก้าวหน้าและการจัดเวทีสรุปบทเรียนจากโครงการทั้งหมดจำนวน 13 โครงการ ใช้แนวทางการประเมินแบบ CIPP Model ร่วมกับการประเมินแบบเสริมพลังโดยการประเมินแบบ CIPP เป็นการศึกษาคุณค่าที่เกิดขึ้นจากกระบวนการดำเนินโครงการ ตั้งแต่ปัจจัยนำเข้า (Input) ขั้นตอนการดำเนินงาน (Process) ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบ (Output, Outcome, Impact) ที่เกิดขึ้น ในขณะที่กระบวนการประเมินแบบเสริมพลังจะพัฒนาผู้รับผิดชอบโครงการและผู้ที่เกี่ยวข้องสามารถที่จะประเมินตนเองและมีการทำกระบวนการสะท้อนกลับเพื่อไปสู่การตัดสินใจด้วยตนเองได้ พบว่า (ก) การสร้างการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อผ่านองค์ประกอบการสื่อสารด้านผู้รับสารมากที่สุด รองลงมาคือ ด้านเนื้อหาและสื่อ ช่องทาง พื้นที่ ส่วนที่น้อยที่สุดคือ ด้านผู้ส่งสาร (ข) การดำเนินโครงการก่อให้เกิดผลลัพธ์ คือ ขุดความรู้มากที่สุด รองลงมาคือ การสร้างเครือข่าย

*นศ.ด. (นิเทศศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2552), ปัจจุบันเป็น รองศาสตราจารย์ ประจำภาควิชา นิเทศศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

*Ph.D. (Communication Arts) Chulalongkorn University (2009). Currently an Associate Professor at Communication Arts Department, Faculty of Humanities and Social Sciences, Burapha University.

การสร้างสื่อ ช่องทาง และนโยบาย (ค) การดำเนินโครงการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระดับปัจเจกบุคคลมากที่สุด รองลงมา คือ ระดับสังคมและนโยบาย ระดับชุมชน และน้อยสุด คือ การเปลี่ยนแปลงระดับครอบครัว

คำสำคัญ : ถอดบทเรียน การเฝ้าระวังสื่อ การรู้เท่าทันสื่อ

Abstract

This research aimed to distill the lesson learnt from the projects on media monitor and literacy funded by Thai Media Fund in the year 2017. The data were collected by documentary methodology. The documents included project contracts, performance reports, project outcomes, progress reports, and forums for lesson summaries from 13 projects. The evaluation was conducted by CIPP Model along with empowerment evaluation. The research studied the values generated by the projects starting from inputs, processes, outputs, outcomes, and impacts. The empowerment evaluation dealt with project responsibilities and stakeholders who could evaluate themselves and also conduct reflective process leading to self-decision making. The study revealed that (a) the creation of media monitor and literacy was mostly conducted through receiver components followed by contents and media, channels, space, and senders respectively. (b) The project outcomes arranged by order of the highest quantity included sets of knowledge, creation of networks and media, channels, and policies respectively. (c) The project caused changes in individual level the most, while social, policy, and community levels were followed, and the last was the change in family level.

Keywords : Distill the Lesson, Monitor Media, Media Literacy

บทนำ

ปี พ.ศ. 2560 กองทุนพัฒนาสื่อปลอดภัยและสร้างสรรค์ได้สนับสนุนงบประมาณในการดำเนินโครงการรวม 48 โครงการ ใน 3 ด้าน คือ ด้านการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อ ด้านการวิจัยและพัฒนาองค์ความรู้ และด้านการพัฒนาสื่อปลอดภัยและสร้างสรรค์

จากการสนับสนุนของกองทุนพัฒนาสื่อปลอดภัยและสร้างสรรค์ เพื่อให้เกิดการทำงานที่มีประสิทธิภาพ

การประเมินโครงการโดยการถอดบทเรียน (Lesson Learned) จะเป็นเครื่องมือหนึ่งในการส่งเสริมการเรียนรู้ผ่านชุดประสบการณ์และความรู้ผ่านการถอดบทเรียนทั้งเชิงบวกและเชิงลบ ซึ่งจะเป็นแนวทางในการพัฒนาการดำเนินงานของผู้รับทุนและการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การสนับสนุนของกองทุนพัฒนาสื่อปลอดภัยและสร้างสรรค์

ในส่วนของโครงการด้านการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อที่มีเป้าหมายเพื่อการพัฒนา รูปแบบกลไกเพื่อการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อที่ไม่ปลอดภัยและไม่สร้างสรรค์ ประกอบด้วยโครงการต่อไปนี้

1. โครงการการสื่อสารการตลาดอาหารและเครื่องดื่มบนเฟสบุ๊กสำหรับเด็กและเยาวชนไทย โดยมูลนิธิเพื่อ การพัฒนานโยบายระหว่างประเทศ
2. โครงการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ การนำเสนอข่าวและการรายงานข่าวขึ้นพื้นฐานสำหรับผู้สื่อข่าว โดยสมาคมนักข่าววิทยุและโทรทัศน์ไทย
3. โครงการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการนักข่าวโทรทัศน์ด้านการสืบสวนโดยสมาคมนักข่าววิทยุและโทรทัศน์ไทย
4. โครงการเครือข่ายศูนย์รับแจ้งและติดตามผ่านช่องทางระบบออนไลน์และโซเชียลมีเดีย เพื่อการส่งเสริม สื่อสร้างสรรค์และป้องปรามสื่อที่ไม่ปลอดภัย (ศสป.) โดย บริษัท บัณฑิต เซ็นเตอร์ จำกัด
5. โครงการเท่าทันสื่อ เท่าทันชีวิต (ระยะที่ 1) โดยขบวนการตาข่ายประชา
6. โครงการบ้านทุ่งอ้อมสุข : เครือข่ายเด็กและเยาวชน “รู้สาร เท่าทันสื่อ” โดยศูนย์ประสานงานสื่อสร้างสรรค์สำหรับเด็กและเยาวชน ภาคอีสาน (ศสอ.)
7. โครงการพัฒนากระบวนการสื่อสารเพื่อสิทธิพลเมืองของผู้สูงวัยในสังคมผู้สูงอายุ โดยมูลนิธิสื่อประชาธรรม
8. โครงการพัฒนาสื่อสร้างสรรค์การเรียนรู้ที่เหมาะสมสำหรับละอ่อนเชียงรายรู้เท่าทันสื่ออย่างปลอดภัย โดยองค์กรเครือข่ายพัฒนาสิทธิเด็กและการปกป้องคุ้มครองเด็กภาคเหนือ

9. โครงการพัฒนาศักยภาพคนทำสื่อเพื่อสร้างสรรค์สังคมชายแดนใต้ โดยสมาคมเพื่อสันติภาพชายแดนใต้ (POSBO)

10. โครงการ รู้เท่าทัน ป้องกันระวังภัยจากสื่อ โดยมูลนิธิสายเด็ก 1387

11. โครงการรวบรวมและคัดสรรสื่อออนไลน์สร้างสรรค์และปลอดภัยสำหรับการพัฒนาศักยภาพของเด็ก โดย PANDEE TEAM

12. โครงการพัฒนาเครือข่ายเฝ้าระวังสื่อร้าย ขยายสื่อดี และสร้างความฉลาดในการใช้สื่อดิจิทัลให้กับเด็ก เยาวชนและองค์กรทำงานด้านเด็ก เยาวชน และครอบครัว โดยมูลนิธิอินเทอร์เน็ตร่วมพัฒนาไทย

13. โครงการรู้เท่าทันเพื่อสร้างสรรค์สื่อปลอดภัยกับชุมชนชายแดนใต้ โดยเครือข่ายสื่อชุมชนชายแดนใต้

การวิจัยออกแบบให้มีการถอดบทเรียนการดำเนินโครงการทั้ง 13 โครงการในประเด็นต่าง ๆ ในหลากหลายมิติรวมทั้งการสังเคราะห์บทเรียน กระบวนการจะพิจารณาทั้งระบบ ได้แก่ ปัจจัยนำเข้า กระบวนการ และผลลัพธ์ ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้มีส่วนได้เสียในการดำเนินโครงการ ทั้งกองทุนฯ ที่เป็นผู้สนับสนุนทุน ผู้ถอดบทเรียน ภาคริที่ดำเนินโครงการและภาคีอื่นที่ดำเนินโครงการต่าง ๆ ซึ่งจะได้องค์ความรู้ที่สามารถนำไปเผยแพร่อันจะเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานและบุคคลอื่นในการเรียนรู้และนำไปปรับใช้ เป็นการยกระดับความรู้ให้สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในวงกว้าง

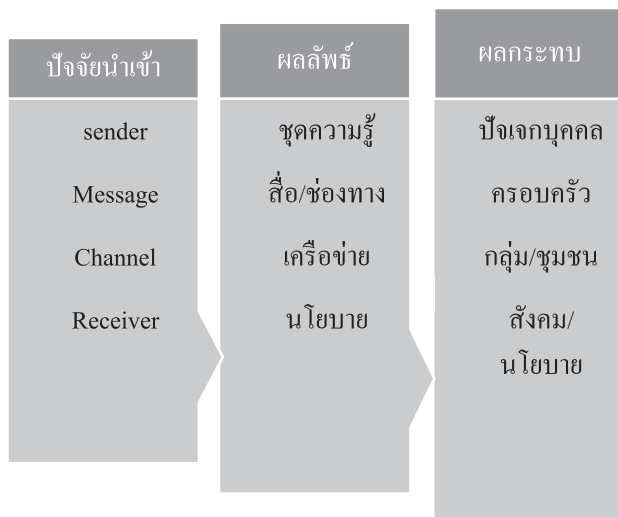
วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัจจัยนำเข้าในมิติของกระบวนการทำงาน โครงการเฝ้าระวังและการรู้เท่าทันสื่อที่ได้รับการสนับสนุนทุนปี พ.ศ. 2560

2. เพื่อประเมินผลลัพธ์ของโครงการเฝ้าระวังและการรู้เท่าทันสื่อที่ได้รับการสนับสนุนทุนปี พ.ศ. 2560

3. เพื่อสังเคราะห์ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากโครงการเฝ้าระวังและการรู้เท่าทันสื่อที่ได้รับการสนับสนุนทุน ปี พ.ศ. 2560

กรอบแนวคิด

ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเพื่อประเมินโครงการนี้ ใช้แนวคิดและทฤษฎีเป็นแนวทางในการดำเนินการเก็บข้อมูลและสังเคราะห์ข้อมูล 2 แนวคิด คือ แนวคิดเรื่องการประเมินและแนวคิดเรื่องการรู้เท่าทันสื่อ ดังนี้

แนวคิดเรื่องการประเมิน

การประเมินเป็นการวัด ตรวจสอบและการวิเคราะห์ความสำเร็จ โดยการใช้การเปรียบเทียบกับมาตรฐานหรือเกณฑ์ ที่กำหนดไว้ โดยดู 1) มีปัจจัยอะไรที่ทำให้โครงการประสบความสำเร็จและอะไรเป็นอุปสรรค 2) ขั้นตอนการดำเนินงานเป็นอย่างไร และผลที่เกิดขึ้นทั้งผลผลิต ผลลัพธ์และผลกระทบในการประเมินโครงการ (Ampansirirat, 2017)

ด้วยการวิจัยและการประเมินมีความคล้ายคลึงกัน จึงมีอีกคำหนึ่ง คือ การวิจัยเชิงประเมินที่เป็นการประยุกต์ใช้วิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์ในการดำเนินงานตรวจสอบติดตามโครงการ แผนงาน หรือกิจกรรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้นสำหรับกลุ่มเป้าหมายว่าโครงการที่จัดขึ้นนั้นมีความเป็นไปได้หรือมีการดำเนินงานที่เหมาะสมหรือไม่อย่างไร การดำเนินงานก่อให้เกิดผลการเปลี่ยนแปลงกับกลุ่มเป้าหมายหรือไม่ มากน้อยเพียงใด (Buosonte, 2010)

แนวทางในการประเมินนั้นมีหลายแนวทาง แต่แนวทางที่งานวิจัยนี้ใช้คือ แนวทางการประเมิน CIPP Model ของ Daniel L. Stufflebeam ที่จะ (ก) ประเมินบริบทที่เกี่ยวข้อง (Context Evaluation) (ข) การประเมินสิ่งนำเข้า เช่น การเลือกกลยุทธ์ในการดำเนินงาน (Input Evaluation) (ค) การประเมินกระบวนการในการดำเนินงาน (Process) ที่เกี่ยวข้องกับการติดตาม (Monitor) รวมถึงเอกสาร (Document) และกิจกรรมต่างๆ (ง) การประเมินผลผลิตและผลที่ได้จากโครงการ (Product) ซึ่งเกี่ยวข้องกับการประเมินผลกระทบ (Impact Evaluation) การประเมินประสิทธิผล (Effectiveness Evaluation) ฯลฯ การประเมิน CIPP มีทั้งการประเมินความก้าวหน้า (Formative Evaluation) และการประเมินผลสรุป (Summative Evaluation) ซึ่งเป็นจุดเด่นของการประเมินแบบ CIPP (Chantrasakul, 2014)

การประเมินโครงการเป็นการศึกษาคุณค่าที่เกิดขึ้นจากกระบวนการดำเนิน โครงการ ตั้งแต่ปัจจัยนำเข้า (Input) ขั้นตอนการดำเนินงาน (Process) ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบ (Output, Outcome, Impact) ที่เกิดขึ้น การประเมินที่ผ่านมามักจะให้ความสำคัญกับผลลัพธ์ มากกว่าผลผลิตของกิจกรรม โดยเฉพาะในเรื่องการพัฒนาขีดความสามารถของคนและกระบวนการขับเคลื่อนทางสังคมและมักจะเกิดช่องว่างในการประเมินระหว่างผู้ประเมินกับผู้ถูกประเมิน อมาวสี อัมพันศิริรัตน์ (Ampansirirat, 2017; citing Fetterman, 1994) จึงเสนอแนวคิดการประเมินแบบเสริมพลัง (Empowerment Evaluation) เป็นการประเมินยุคใหม่ที่เน้นการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสีย โดยนักประเมินทำหน้าที่เป็นผู้ส่งเสริม สนับสนุนให้ผู้มีส่วนได้เสียประเมินตนเอง เพื่อให้ผลการประเมินมีประโยชน์อย่างแท้จริง

งานวิจัยแบบประเมินนี้จะใช้การประเมินแบบ CIPP ร่วมกับการประเมินแบบเสริมพลัง โดยการประเมินแบบ CIPP จะเป็นการศึกษาคุณค่าที่เกิดขึ้นจากกระบวนการดำเนิน โครงการ ตั้งแต่ปัจจัยนำเข้า (Input) ขั้นตอนการดำเนินงาน (Process) ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบ (Output, Outcome, Impact) ที่เกิดขึ้น ในขณะที่กระบวนการประเมินแบบเสริมพลังจะพัฒนาผู้รับผิดชอบ โครงการและผู้ที่เกี่ยวข้องสามารถที่จะประเมินตนเองและมีการทำกระบวนการสะท้อนกลับเพื่อไปสู่การตัดสินใจด้วยตนเองได้

แนวคิดหลักของการรู้เท่าทันสื่อ

นักวิชาการหลายท่านได้อธิบายเรื่องการรู้เท่าทันสื่อ เช่น สรียา ทับทัน (Thabthan, 2014; Citing Biggins, 2012) อธิบายเรื่องระดับของการรู้เท่าทันสื่อ ดังนี้

1. การเข้าถึง (Access) การรู้เท่าทันสื่อต้องเริ่มจากการเข้าถึง คือ ต้องให้ประชาชนเข้าถึงสื่อก่อน แล้วการรู้เท่าทันสื่อจึงจะพัฒนาตามมา
2. การวิเคราะห์ (Analyze) เมื่อเข้าถึงสื่อได้แล้ว ทักษะที่ต้องพัฒนาต่อไป คือ ความสามารถในการวิเคราะห์สื่อและความหมายที่สื่อออกมา

3. การประเมิน (Evaluate) เป็นสิ่งที่จำเป็นต้องเกิดควบคู่กับการวิเคราะห์เสมอ โดยเกี่ยวข้องกับปัจจัยหลายประการ เช่น นโยบายของรัฐ ข้อกำหนดกฎหมาย หรือเกณฑ์ในการประเมินต่าง ๆ ได้แก่ ความงาม บรรทัดฐานทางการเมือง ค่านิยม อุดมคติ หรือ เศรษฐกิจ ฯลฯ

4. การสร้างสรรค์เนื้อหา (Create) ทักษะ 3 ด้านข้างต้น เป็นทักษะที่สำคัญสำหรับการบริโภคสื่อ แต่ในฐานะผู้ผลิตหรือผู้สร้างสื่อจำเป็นต้องมีทักษะด้านการสร้างสรรค์เนื้อหา เช่น การใช้สัญลักษณ์ในการสื่อความหมาย ความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณี ความรู้เรื่องจริยธรรมในการผลิตสื่อแบบมืออาชีพ

ส่วนองค์ประกอบ 7 ประการในการรู้เท่าทันสื่อ ได้แก่ 1) การตระหนักถึงผลกระทบของสื่อที่มีต่อบุคคล 2) การเข้าใจกระบวนการทำงานของสื่อหรือธรรมชาติของสื่อสังคม 3) การมีทักษะในการวิเคราะห์เนื้อหาสาระของสาร 4) การเข้าใจเนื้อหาในฐานะที่เป็นตัวแทนสะท้อนให้เห็นมุมมองทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิต 5) ความสามารถในการเข้าใจชื่นชมและสนุกสนานไปกับสื่อสังคมได้ 6) การเข้าใจเงื่อนไขทางศีลธรรมของผู้ใช้งานสื่อสังคม 7) การพัฒนาทักษะที่เหมาะสมและจำเป็นในการใช้สื่อสังคม (Soraprasert, 2017; citing Silberbratt & Baran, 2003)

ทั้งนี้ในการรู้เท่าทันสื่อยังมีรายละเอียดปลีกย่อยที่ยังแยกการรู้เท่าทันสื่อตามประเภทของสื่อ รูปแบบและเนื้อหาในสื่อ เช่นการรู้เท่าทันข่าว การรู้เท่าทันโฆษณา การรู้เท่าทันสื่อโทรทัศน์ การรู้เท่าทันละครโทรทัศน์ การรู้เท่าทันภาพยนตร์และการรู้เท่าทันสื่อที่กำลังเป็นที่สนใจตามเทคโนโลยี คือ การรู้เท่าทันสื่อออนไลน์ เป็นต้น

ด้วยคุณลักษณะของสื่อออนไลน์ที่มีข้อดีมากมาย ในขณะเดียวกัน สื่อออนไลน์ยังถูกนำไปใช้ในทางที่เกิดผลเสียทั้งในระดับบุคคล สังคมและประเทศชาติ เช่น การโพสต์ข้อความ ภาพ เรื่องราวที่ทำให้ผู้อื่นเกิดความเสียหาย ล่อลวงให้หลงเชื่อและนำไปสู่อาชญากรรมทางเพศ การปลอมตัวเข้ามาเป็นเพื่อนเพื่อหาช่องทาง “ขายตรง” หรือโพสต์ข้อความ ดังนั้น การรับข่าวสารและใช้งานสื่อออนไลน์ด้วยความรู้เท่าทันจึงเป็นสิ่งสำคัญ โดยมีแนวทางในการเปิดรับข่าวสาร อย่างรู้เท่าทัน โดยการคัดกรองข่าวสารด้วยการถามคำถาม ดังนี้ (Soraprasert, 2017)

1. ใครเป็นคนเขียนข้อมูลบนเว็บไซต์
2. คนเขียนมีความชำนาญในเรื่องที่เขียนหรือไม่
3. ข้อมูลใหม่ทันสมัยหรือตกยุคแล้ว
4. สื่อออนไลน์นั้นมีเป้าหมายเพื่อสร้างภาพลักษณ์ให้บริษัทของเขาหรือต้องการเพิ่มยอดขายสินค้าหรือเปล่า

5. กลุ่มเป้าหมายของสื่อออนไลน์เป็นใคร
6. ผู้เขียนมีจุดประสงค์อะไร
7. ข้อมูลจากสื่อออนไลน์ที่พบสามารถนำมาใช้อ้างอิงได้หรือไม่

วิธีการวิจัย

การวิจัยเชิงประเมิณนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีหน่วยของการวิเคราะห์ (Unit of Analysis) คือ โครงการที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากกองทุนพัฒนาสื่อปลอดภัยและสร้างสรรค์ ปี พ.ศ. 2560 ผู้วิจัยเก็บข้อมูลจากการวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Research) ซึ่งประกอบด้วยสัญญาของโครงการ รายงานความก้าวหน้า ผลงานของโครงการ รายงานสรุปปิดเล่ม การจัดเวทีเพื่อระดมความคิดเห็น การสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์ทางโทรศัพท์กับผู้รับผิดชอบโครงการ รายงานการติดตามของเจ้าหน้าที่กองทุนพัฒนาสื่อฯ เพื่อรวบรวมข้อมูลผลผลิต ผลลัพธ์ และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการของผู้รับทุน โดยในกระบวนการประเมินจะมีทั้งการประเมินแบบ Formative คือ การประเมินจากรายงานความก้าวหน้าของแต่ละโครงการส่งมาระหว่างดำเนินงาน และการประเมินแบบ Summative คือ การประเมินจากรายงานสรุปผลปิดเล่มเมื่อสิ้นสุดโครงการ การประเมินดังที่กล่าวมา เป็นการประเมินความคุ้มค่าและการพัฒนาศักยภาพโครงการ

การตรวจสอบข้อมูล

ผู้วิจัยตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีการแบบสามเส้าด้วยวิธีการรวบรวมข้อมูล (Methodology Triangulation) ด้วยวิธี การวิเคราะห์เอกสาร การสนทนากลุ่มในเวทีระดมความคิดเห็น และการแสดงความคิดเห็นในการสนทนากลุ่ม เมื่อดำเนินการเก็บข้อมูลแล้ว ตรวจสอบประเด็นที่จะวิเคราะห์ร่วมกันกับเพื่อนนักวิจัย (Peer Debriefing) จำนวน 3 คน ประเด็นใดที่มีความเห็นไม่ตรงกันจะร่วมกันอภิปรายจนเกิดข้อตกลงร่วมกัน และวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกับทีมนักวิจัย

ผลการวิจัย

การถอดบทเรียนนี้จะถอดประสบการณ์การทำงานของโครงการทั้ง 13 โครงการ ในประเด็นต่าง ๆ ในหลากหลายมิติ เพื่อให้ทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องทั้งคณะผู้ดำเนินโครงการ กองทุนฯ ในฐานะผู้สนับสนุนงบประมาณ องค์กรที่เกี่ยวข้องกับการทำงาน เฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อได้มองเห็นแง่มุมที่หลากหลาย จะทำให้เราสามารถจับบทเรียน

จากการสังเคราะห์บทเรียนในครั้งนี้นำมาใช้ในการก้าวเดินต่อไป ประเด็นในการถอดบทเรียนมีดังต่อไปนี้

1. ปัจจัยนำเข้าด้านการสร้างการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อผ่านองค์ประกอบการสื่อสาร
2. ผลลัพธ์ที่เกิดจากการดำเนินโครงการด้านการสร้างการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อ
3. ระดับการเปลี่ยนแปลงจากการดำเนินโครงการด้านการสร้างการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อ

ตารางที่ 1 ปัจจัยนำเข้าด้านการสร้างการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อผ่านองค์ประกอบการสื่อสาร

โครงการ	ผู้ส่งสาร	เนื้อหา	สื่อ/ช่องทาง/พื้นที่	ผู้รับสาร
1. อาหาร&เครื่องดื่ม		/		
2. ข่าวพื้นฐาน	/			
3. ข่าวสืบสวน	/			
4. ศสป.			/	
5. แททสนสื่อ แททสนชีวิต		/		
6. บ้านทุ่งอิมสุข				/
7. ผู้สูงวัย				/
8. ละอ่อนเชียงราย				/
9. POSBO				/
10. สายเด็ก 1387			/	
11. kidsdee		/	/	
12. เฝ้าระวังสื่อร้าย		/	/	
13. ชุมชนชายแดนใต้				/
	2	4	4	5

หากถอดบทเรียนปัจจัยนำเข้าด้านการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อผ่านองค์ประกอบการสื่อสารพบว่าการสร้างการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อผ่านองค์ประกอบการสื่อสารด้านผู้รับสารมากที่สุด รองลงมาคือองค์ประกอบด้านเนื้อหาและสื่อ ช่องทาง พื้นที่ ส่วนที่น้อยที่สุด คือ องค์ประกอบด้านผู้ส่งสาร

จากการถอดบทเรียน จะพบการดำเนินโครงการด้านการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อ ตามองค์ประกอบการสื่อสาร ที่หลากหลาย แต่โดยภาพรวมจะมุ่งเน้นไปที่กลุ่มผู้รับสาร ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายหลักของการดำเนินโครงการ โดยเฉพาะกลุ่มที่สังคมให้ความสนใจเป็นพิเศษ คือ กลุ่ม เด็ก เยาวชน กลุ่มผู้หญิง กลุ่มผู้สูงอายุ

ตารางที่ 2 ผลลัพธ์ที่เกิดจากการดำเนิน โครงการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อ

โครงการ	ชุดความรู้	สื่อ/ช่องทาง	เครือข่าย	นโยบาย
1. อาหาร&เครื่องดื่ม	/			/
2. ข่าวพื้นฐาน	/			
3. ข่าวสืบสวน	/			
4. สสป.		/		/
5. เท่าทันสื่อ เท่าทันชีวิต	/		/	
6. บ้านทุ่งอัมสุข	/		/	/
7. ผู้สูงวัย	/	/	/	
8. ละอ่อนเชียงราย	/		/	
9. POSBO	/		/	
10. สายเด็ก 1387		/		
11. kidsdee	/	/	/	
12. เฝ้าระวังสื่อร้าย	/	/	/	
13. พุมชนชายแดนใต้	/			
	11	5	7	3

จากตารางพบว่า ผลลัพธ์ที่เกิดจากการดำเนินโครงการจะก่อให้เกิดชุดความรู้มากที่สุด รองลงมาคือ การเกิดการสร้างเครือข่าย การสร้างสื่อ ช่องทาง และการเกิดนโยบาย

การดำเนินโครงการทั้ง 13 โครงการก่อให้เกิดชุดความรู้อย่างหลากหลายและอยู่ในรูปแบบที่แตกต่างกัน มีทั้งเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการวิเคราะห์สื่อ คู่มือการอบรม หลักสูตร ฯลฯ เพื่อนำไปใช้กับกลุ่มเป้าหมายที่แตกต่างกัน ตัวอย่างเช่น (ก) หลักสูตรเพื่อใช้อบรมทักษะการรู้เท่าทันสื่อเพื่อใช้กับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นแม่บ้าน เยาวชนและนักเรียนระดับประถมศึกษา และทักษะการผลิตคลิปสั้นด้วยมือถือ (ข) หลักสูตรคู่มือรู้เท่าทัน ป้องกันระวังภัยจากสื่อ (ค) คู่มือ E-book การสื่อสารในสังคมผู้สูงอายุ (ง) คู่มือ “การทำสื่อผู้สูงวัยอย่างสร้างสรรค์” (จ) คู่มือการจัดกิจกรรมค่ายคาราวาน (ฉ) คู่มือปฏิบัติการรายงานข่าวโทรทัศน์อย่างมืออาชีพ มีมาตรฐานจริยธรรมและเป็นสื่อที่มีความปลอดภัยและสร้างสรรค์สำหรับผู้รับสารและคู่มือการอบรมนักข่าวสืบสวน เป็นต้น

ชุดความรู้อีกส่วนหนึ่งจะเป็นเครื่องมือที่ใช้วิเคราะห์สื่อ เช่น เครื่องมือการวิเคราะห์กลยุทธ์การสื่อสารการตลาดอาหารและเครื่องดื่ม เครื่องมือในการวิเคราะห์เนื้อหาสื่อคือสื่อร้าย เครื่องมือในลักษณะของแบบสำรวจการรู้เท่าทันสื่อ เครื่องมือในการคัดเลือกสื่อออนไลน์ เป็นต้น

ตารางที่ 3 ระดับการเปลี่ยนแปลงจากการดำเนินโครงการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อ

โครงการ	ปัจเจกบุคคล	ครอบครัว	กลุ่มชุมชน	สังคม/นโยบาย
1. อาหาร&เครื่องดื่ม	/			/
2. ข่าวด้านฐาน	/			/
3. ข่าวสืบสวน	/			/
4. ศสป.	/			/
5. เท่าทันสื่อ เท่าทันชีวิต	/			/
6. บ้านทุ่งอึมสุข	/	/	/	
7. ผู้สูงวัย	/		/	
8. ละอ่อนเชียงราย	/		/	
9. POSBO	/		/	
10. สายเด็ก 1387	/	/	/	/
11. kidsdee	/	/		/
12. เฝ้าระวังสื่อร้าย	/	/		/
13. ชุมชนชายแดนใต้	/	/	/	
	13	5	6	8

จากการถอดบทเรียนจากการดำเนินโครงการทั้ง 13 โครงการ พบว่าก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายระดับ โดยโครงการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระดับปัจเจกบุคคลมากที่สุด รองลงมาคือการเปลี่ยนแปลงระดับสังคมและนโยบาย การเปลี่ยนแปลงระดับชุมชน และน้อยสุดคือการเปลี่ยนแปลงระดับครอบครัว

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการมากที่สุด คือ การเปลี่ยนแปลงระดับปัจเจกบุคคล โดยเฉพาะคณะทำงานที่ต้องพัฒนาดตนเองเพราะหลายโครงการต้องมีการอบรมคณะทำงานก่อนจะไปดำเนินกิจกรรม เช่น การอบรมให้ความรู้ การฝึกปฏิบัติ ทั้งกลุ่มผู้ส่งสาร เช่น กลุ่มนักข่าวและช่างภาพ รวมทั้งกลุ่มผู้รับสารที่มีทั้งกลุ่มเด็กเยาวชน ผู้หญิง ผู้สูงอายุในพื้นที่ที่แตกต่างกัน รองลงมา คือ การเปลี่ยนแปลงในระดับสังคมหรือนโยบายมักจะเป็นโครงการที่ดำเนินกิจกรรมกับสื่อมวลชนหรือเกี่ยวข้องกับสื่อออนไลน์

ที่ด้วยคุณลักษณะของสื่อเองสามารถเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารได้ในวงกว้าง เช่น 1) การอบรม นักข่าว/ ช่างภาพที่ดำเนินโครงการ โดยสมาคมนักข่าววิทยุและโทรทัศน์ไทยซึ่งเป็นองค์กรสื่อ 2) โครงการเครือข่ายศูนย์รับแจ้งและติดตามผ่านช่องทางระบบออนไลน์และ โซเชียลมีเดีย 3) โครงการรู้เท่าทัน ป้องกันระวังภัยจากสื่อที่เปิดช่องทางการสื่อสาร ในการร่วมกันเฝ้าระวังและร้องเรียนในกรณีที่พบเห็นการเผยแพร่คลิปของเด็ก ที่ไม่เหมาะสมและ 4) โครงการรวบรวมและคัดสรรสื่อออนไลน์สร้างสรรค์และปลอดภัย สำหรับการพัฒนาศักยภาพของเด็ก โดยจัดทำ Website และ Application Kidsdee เพื่อ เผยแพร่คลิปที่เหมาะสมสำหรับการชมของเด็กในช่วงวัยที่แตกต่างกัน

อภิปรายผล

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อประเมินโครงการ สามารถสังเคราะห์ข้อมูล โดยมี ประเด็นที่น่าสนใจ ดังนี้

1. บัณฑิตนำเข้าด้านการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อผ่านองค์ประกอบการสื่อสาร (Sender – Message – Channel – Receiver)

หากพิจารณาบัณฑิตนำเข้าด้านการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อในมิติขององค์ประกอบการสื่อสารตามโมเดลของ Berlo (1960) สามารถจำแนกได้ 4 รูปแบบ ได้แก่

1.1 บัณฑิตนำเข้าโดยเน้นการทำงานที่ผู้ส่งสาร (Sender) เพราะผู้ส่งสาร คือ จุดเริ่มแรกของกระบวนการสื่อสาร หากผู้ส่งสารมีความรู้ความเข้าใจประเด็นอ่อนไหว ต่าง ๆ และทำงานสื่อสารด้วยความรับผิดชอบ มีจริยธรรม จรรยาบรรณ จะมีส่วนสำคัญ อย่างมากในการสร้างภูมิทัศน์สื่อที่ดี กลยุทธ์ในการสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อและการ เฝ้าระวังสื่อโดยผ่านกลุ่มผู้ส่งสารที่สำคัญ คือ กลุ่มนักข่าวและช่างภาพเพราะการนำเสนอ ของกลุ่มคนเหล่านี้มีผลกระทบต่อการสร้างภูมิทัศน์ของสื่อ ดังนั้น การสร้างนักข่าว ช่างภาพที่จะสร้างสื่อที่ปลอดภัยและสร้างสรรค์สำหรับผู้รับสาร หากเราสร้างนักข่าว ช่างภาพ ซึ่งเป็นฟันเฟืองสำคัญในองค์กรสื่อในการร่วมกันสร้างภูมิทัศน์สื่อที่สร้างสรรค์ จะเป็นการทำงานในเชิงป้องกันขยายพื้นที่สื่อออกไป หรือการอบรมสื่ออิสระ วิทยุชุมชน ในจังหวัดเชียงใหม่ ให้มีความรู้ความเข้าใจในการผลิตสื่อเพื่อรองรับสังคมผู้สูงอายุ ในอนาคต ก็มาจากหลักคิดเดียวกันว่าการเฝ้าระวังและการรู้เท่าทันสื่อควรจะเริ่มมาจาก จุดตั้งต้นของกระบวนการสื่อสาร ซึ่งก็คือ ผู้ส่งสารนั่นเอง

1.2 บัณฑิตนำเข้าที่เน้นการทำงานที่ตัวเนื้อหา (Message) ถึงแม้ว่าในโครงการ ที่ดำเนินการไปแล้วยังมีอยู่น้อยที่ทำงานรู้เท่าทันสื่อโดยมุ่งเน้นไปที่ตัวเนื้อหา โครงการ

ที่โดดเด่นในด้านเฝาระวังและรู้เท่าทันสื่อ คือ โครงการวิจัยที่ศึกษาการรู้เท่าทันกลยุทธ์การสื่อสารการตลาดด้านอาหารและเครื่องดื่มบนเฟซบุ๊ก เพื่อเสริมสร้างให้เด็กและเยาวชนมีภูมิคุ้มกันตัวเอง ในขณะที่เดียวกันก็ชี้ให้เห็นถึงช่องว่างของกฎหมายที่เอื้อให้กับการตลาดในกลยุทธ์การสื่อสารการตลาดในการจงใจ เร่งรัดให้บริโภค การบริโภคเกินความจำเป็น การส่งเสริมให้บริโภคแทนอาหารมื้อหลัก หรือการใช้เนื้อหาที่ไม่เหมาะสมกับเด็ก เช่น เนื้อหาส่อไปในทางเพศ การใช้คนดังหรือดาราเป็นผู้แสดง ปัจจุบันนอกจากเรื่องอาหารและเครื่องดื่มแล้วยังมีเนื้อหาอื่น ๆ อีกมากมายที่นำเสนอผ่านสื่อด้วยกลยุทธ์การสื่อสารการตลาดหลากหลายรูปแบบที่ส่งผลทำให้ผู้บริโภค ไม่รู้เท่าทันกลยุทธ์ดังกล่าว เช่น กลยุทธ์ของธุรกิจเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ อุศนากรรมยาสูบ ยาอาหารเสริม เนื้อหาที่อยู่ในรูปแบบของรายการต่าง ๆ ที่ต้องมีการทำงานเพื่อให้รู้เท่าทันละคร โฆษณา เกมส์โชว์ ข่าว ฯลฯ ที่มีหลุมพรางให้เราตกเป็นเหยื่อ ได้ (Soraprasert, 2017)

1.3 ปัจจัยนำเข้าที่เน้นการทำงานที่ตัวสื่อ ช่องทาง พื้นที่ต่าง ๆ (Channel) ทั้งในแง่ของการพัฒนาสื่อ (Media Product) เพื่อเป็นช่องทางในการสื่อสาร ตรงจบบ เฝาระวังสื่อที่ไม่เหมาะสม ในขณะที่เดียวกันยังพัฒนาสื่อที่เป็นพื้นที่ของสื่อที่ดีที่เหมาะสมสำหรับเด็กด้วย คือ ทำหน้าที่ทั้งเชิงรับในเชิงการเฝาระวัง แต่ในขณะที่เดียวกันก็ทำงานในเชิงรุกโดยการขยายพื้นที่สื่อออกไป เช่น การสร้างพื้นที่ในลักษณะของศูนย์พัฒนาสื่อปลอดภัยและสร้างสรรค์ในโรงเรียน หรือการผลิตสื่อสร้างสรรค์ที่สะท้อนมุมมองของเยาวชนชายแดนใต้ ที่นำเสนอสื่อที่มีมิติความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการดำรงอยู่ของพี่น้องประชาชนในจังหวัดชายแดนใต้ อันจะนำไปสู่การยอมรับการอยู่ร่วมกันท่ามกลางสังคมพหุวัฒนธรรมชายแดน และที่สำคัญ คือ รูปแบบการดำเนินงานเฝาระวังและรู้เท่าทันสื่อออนไลน์ ซึ่งเป็นสื่อใหม่ในสังคมที่นอกจากจะเน้นการพัฒนาเครื่องมือ (Tools) รูปแบบต่าง ๆ เพื่อช่วยในการเฝาระวังแล้ว การทำให้คนในสังคมเข้าใจและรู้เท่าทันสื่อสังคมสื่อออนไลน์เพื่อจะได้มีส่วนช่วยกันเฝาระวังสื่อร้ายก็เป็นสิ่งสำคัญไม่แพ้กัน หากพิจารณาโดยขยายมุมมองเรื่องสื่อที่ไม่ได้ถึง Media หรือ Channel เท่านั้น แต่ยังหมายถึงพื้นที่ (Space) วาระ โอกาส (Time) ที่เชื่อมโยงผู้คนเข้ามาหากัน เมื่อขยายมุมมองเช่นนี้ เราจะเห็นว่า ทั้ง 13 โครงการได้สร้างพื้นที่ใหม่ ๆ วาระโอกาสใหม่ ๆ ในการเฝาระวังและรู้เท่าทันสื่อ เช่น สื่อกิจกรรมที่ระดมคนมาเข้าร่วมหลากหลายรูปแบบ ซึ่งเป็นการทำงานในลักษณะเชิงรุกที่เป็นการทำงานสื่อดีหรือพื้นที่ดี ๆ พื้นที่สร้างสรรค์ซึ่งเป็นกลยุทธ์หนึ่งของการทำงานเฝาระวังและรู้เท่าทันสื่อ

1.4 ปัจจัยนำเข้าที่เน้นกลุ่มผู้รับสาร (Receiver) เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กลุ่มเป้าหมายรู้เท่าทันสื่อ ไม่ตกเป็นเหยื่อของสื่อ สามารถปกป้องตนเองจากสื่อร้ายจนสามารถยกระดับไปจนถึงการเฝ้าระวังและปกป้องผู้อื่นได้ด้วย การเสริมสร้างหรือการสร้างเกราะป้องกันให้แก่ผู้บริโภคสื่อ โดยการเฝ้าระวังและสร้างการรู้เท่าทันสื่อเพื่อให้ผู้รับหรือบริโภคสื่อดูแลปกป้องตนเองและคนอื่น ๆ ในสังคมได้ หากเรายกระดับทักษะการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อซึ่งมีในระดับที่ง่าย ๆ คือ การเข้าใจกระบวนการทำงานของสื่อ การวิเคราะห์และการประเมินสื่อ จนถึงการลงทุนพลิกบทบาทมาเป็นผู้ผลิตสื่อเมื่อได้ทดลองผลิตสื่อแล้วนอกจากจะได้สื่อที่สร้างสรรค์ซึ่งเป็นตัวชิ้นงานมาใช้ประโยชน์ในการเผยแพร่แล้วยังเข้าใจการประกอบสร้างความจริงของสื่อว่าเป็นเช่นไร ซึ่งจะนำไปสู่ประเด็นที่ กาญจนา แก้วเทพ (Kaewthep, 2002) ตั้งคำถามว่า เรื่องที่สื่อนำเสนอมานั้นเป็น “เรื่องจริง” หรือ “เรื่องสร้าง” และสื่อปลูกฝังโลกที่สร้างในสื่อให้เป็นเรื่องจริงได้อย่างไร กลุ่มเป้าหมายในการทำงาน ส่วนใหญ่มักจะเป็นกลุ่มเด็กและเยาวชน กลุ่มผู้หญิง กลุ่มผู้สูงวัย ซึ่งเป็นกลุ่มที่มักจะถูกนำเสนอผ่านสื่อในลักษณะที่ละเมิดสิทธิ ละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ หรือการถูกกระทำให้เป็นเหยื่อในรูปแบบต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งในกลุ่มเป้าหมายดังที่กล่าวมายังสามารถแบ่งแยกย่อยออกไปได้อีก เพราะกลุ่มเป้าหมายแต่ละกลุ่มก็มีบริบทแวดล้อมที่จะทำให้ตกเป็นกลุ่มเสี่ยงที่แตกต่างกันและมีปัญหาที่แตกต่างกัน

แต่ก่อนหากกล่าวถึงการทำงานด้านรู้เท่าทันสื่อ (Media Literacy) จะเน้นไปที่การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ผู้บริโภคสื่อที่เป็นผู้รับสาร (Receiver) เท่านั้น โดยให้ผู้รับสื่อมีทักษะการคิด วิเคราะห์ โดยสามารถเข้าใจ วิเคราะห์ตีความ ประเมินสื่อและสิ่งที่ได้รับจากสื่อได้โดยไม่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของสื่อ ตระหนักถึงผลกระทบของสื่อที่มีต่อบุคคลและสังคมและรู้จักเลือกรับและใช้สื่อได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Tansuwananond, 2015) ซึ่งเป็นจุดสุดท้ายของการสื่อสาร แต่หากเราดำเนินการทุกองค์ประกอบของกระบวนการสื่อสาร คือ เริ่มจากผู้ส่งสาร การรู้เท่าทันเนื้อหาและมีช่องทาง หรือพื้นที่ที่เปิดให้ทุกคนหรือทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมในการเฝ้าระวัง จะทำให้การเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อของสังคมดีขึ้น ภูมิทัศน์สื่อดีขึ้น

2. รูปแบบการดำเนินงานเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อ ในมิติของระดับการเปลี่ยนแปลงสามารถจำแนกได้ 4 รูปแบบ ได้แก่

2.1 รูปแบบการดำเนินงานโดยเน้นการเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจกบุคคล ด้วยเรื่องการเฝ้าระวังและการรู้เท่าทันสื่อเป็นเรื่องใหม่ทั้งในวงวิชาการและสังคม องค์ความรู้ไม่ได้แพร่หลาย ดังนั้น แม้แต่กลุ่มคณะทำงานเองก็ต้องมีกระบวนการ

ที่เสริมสร้างและพัฒนาคนขึ้น กลุ่มแรกที่เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจกบุคคล คือ กลุ่มคนที่ทำโครงการนั่นเองโดยผ่านทั้งการประชุม การสนทนากลุ่ม การอบรม การอบรมเชิงปฏิบัติการ การทดลองปฏิบัติ ฯลฯ ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนภายในตนเองตั้งแต่ การตระหนัก มีความรู้ มีทัศนคติจนถึงการปฏิบัติที่แสดงถึงการรู้เท่าทันสื่อและการมีส่วนร่วมทั้งการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อ การเปลี่ยนแปลงที่การดำเนินโครงการก่อให้เกิดขึ้น คือ การเปลี่ยนแปลงระดับปัจเจกบุคคล โดยเฉพาะคณะทำงานที่ต้องพัฒนาตนเอง เพราะหลายโครงการต้องมีการอบรมคณะทำงานก่อนจะไปดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในโครงการ นั้นหมายความว่าทุกโครงการจะต้องเสริมสร้างทั้งความรู้และทักษะให้แก่คนทำงานในประเด็นการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันซึ่งเป็นเรื่องใหม่ในสังคมก่อนที่จะไปเปลี่ยนแปลงผู้อื่นผ่านรูปแบบต่างๆ เช่น การอบรมให้ความรู้ การฝึกปฏิบัติทั้งกลุ่ม ผู้ส่งสาร เช่น กลุ่มนักข่าวและช่างภาพ รวมทั้งกลุ่มผู้รับสาร โดยเฉพาะกลุ่มเป้าหมายที่เป็นกลุ่มอ่อนไหว สุ่มเสี่ยงต่อการถูกละเมิดสิทธิผ่านสื่อหรืออาจจะเสี่ยงต่อการตกเป็นเหยื่อของเนื้อหาที่นำเสนอผ่านสื่อต่าง ๆ กลุ่มเป้าหมายที่กล่าวมา ได้แก่ กลุ่มเด็กและเยาวชน กลุ่มผู้หญิง กลุ่มผู้สูงอายุ การทำงานโดยมุ่งเสริมสร้างความรู้และทักษะในการรู้เท่าทันสื่อและการเข้ามามีส่วนในการร่วมเฝ้าระวังสื่อซึ่งมักจะเป็นการอบรมในรูปแบบต่าง ๆ

2.2 รูปแบบการดำเนินงานโดยเน้นการเปลี่ยนแปลงในระดับครอบครัว

สถาบันครอบครัวก็เป็นสถาบันหนึ่งที่สำคัญและมีบทบาทอย่างมากในการจะมีส่วนร่วมด้วยช่วยกัน ในการทำให้การเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อในสังคมมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะกลุ่มเด็กและเยาวชน ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการเฝ้าระวังสื่อให้แก่เด็กและเยาวชนย่อมเป็นสมาชิกในครอบครัว เนื่องจากหลายโครงการมีกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเด็กและเยาวชน ในการที่จะดำเนินงานด้านการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อจึงมีกลุ่มผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องที่สำคัญคือ ครอบครัว โครงการที่โดดเด่นในการสร้างการเปลี่ยนแปลงระดับครอบครัวคือ โครงการรู้เท่าทันเพื่อสร้างสรรค์สื่อปลอดภัยกับชุมชนชายแดนใต้ ที่นอกจากจะอบรมเรื่องการรู้เท่าทันสื่อแล้วยังมีประเด็นเรื่องการรู้เท่าทันสื่อในครอบครัว และการสื่อสารในครอบครัวเพื่อการรู้เท่าทันสื่อด้วยการส่งเสริมให้แม่รู้เท่าทันสื่อดิจิทัล และสามารถใช้อีเมลดิจิทัลในการสื่อสารกับสมาชิกในครอบครัว โดยเฉพาะการสื่อสารกับลูก เมื่อสื่อสารกันมากขึ้น เข้าใจกันมากขึ้น ความสัมพันธ์ในครอบครัวก็ดีขึ้น มีความใกล้ชิดและเข้าใจกันมากขึ้น

2.3 รูปแบบการดำเนินงานโดยเน้นการเปลี่ยนแปลงในระดับกลุ่มชุมชน

รูปแบบการดำเนินงานการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อในระดับถัดมาคือระดับชุมชน การดำเนินการในระดับชุมชนจะต้องคำนึงถึงบริบทของแต่ละชุมชนที่แตกต่างกัน ดังนั้น โจทย์หรือรูปแบบการทำงานจึงต้องออกแบบโดยคำนึงถึงบริบทชุมชน (Context) ที่เกี่ยวข้องกับการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อเป็นสำคัญ เช่น บางชุมชนมีปัญหาด้านเด็กติดเกมส์ ติดมือถือเพราะพื้นที่สร้างสรรค์สำหรับในชุมชนอาจมีน้อย การดำเนินโครงการฯ อาจจะทำในลักษณะของการสร้างสื่อกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อขยายพื้นที่ดีในชุมชน หรือ บางชุมชนกำลังเข้าสู่สังคมผู้สูงวัยที่ไม่มีความรู้เท่าทันสื่อสังคม (Social Media) เนื่องจากผู้สูงวัยเหล่านั้นเกิดและเติบโตในยุคที่ยังไม่มีสื่อสังคม ดังนั้น จึงต้องดำเนินโครงการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาความรู้และทักษะในการรู้เท่าทันสื่อสังคม เป็นต้น

2.4 รูปแบบการดำเนินงานโดยเน้นการเปลี่ยนแปลงในระดับสังคม/นโยบาย

โครงการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับสังคมวงกว้างมักจะเป็นโครงการที่ดำเนินกิจกรรมกับสื่อมวลชนหรือเกี่ยวข้องกับสื่อออนไลน์ที่ด้วยคุณลักษณะของสื่อเองสามารถเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารได้ในวงกว้าง ดังนั้น การดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสื่อจึงมักจะมุ่งหวังก่อให้เกิดผลการเปลี่ยนแปลงในระดับสังคมหรือนโยบาย รูปแบบการดำเนินงานการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อในระดับสังคมหรือนโยบายโดยมุ่งหวังว่าจะก่อให้เกิดการขับเคลื่อนทั้งสังคม ทำให้สังคมมีภูมิทัศน์สื่อที่ดีหากสื่อเปรียบเสมือนโรงเรียนของสังคม แสดงว่าหากมีสื่อดี สังคมเราก็จะมีเป้าหมายที่ดีด้วยเช่นกัน การดำเนินงานเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อในระดับนโยบายจะเกิดขึ้นได้มักจะได้รับการถอดบทเรียน การสังเคราะห์ข้อมูล การวิจัย การทดลองปฏิบัติการด้านสื่อ (Media Lab)

หากพิจารณาถึงรูปแบบการดำเนินงานการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อ เราจะเห็นว่า มีรูปแบบการดำเนินงานทุกระดับทั้งระดับที่เล็ก (Micro) จนถึงระดับที่ใหญ่ (Macro) ซึ่งหากจะให้การดำเนินงานเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อประสบความสำเร็จต้องมีการทำงานทั้งในเชิงพื้นที่ชุมชนซึ่งเป็นระดับที่เล็กแต่ขณะเดียวกันก็ต้องมีนโยบายซึ่งเป็นระดับที่ใหญ่มาสนับสนุน ในทางกลับกันหากต้องการการขับเคลื่อนการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อในเชิงนโยบายก็ต้องได้รับการสนับสนุนจากพื้นที่ด้วยเช่นกัน

3. รูปแบบการดำเนินงานเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อ ในมิติของกลยุทธ์ สามารถจำแนกได้ 2 รูปแบบ ดังนี้

3.1 รูปแบบการดำเนินงานเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อโดยใช้กลยุทธ์เชิงรับ

หากกล่าวถึงงานเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อในยุคแรกนั้นจะเน้นการใช้กลยุทธ์การตั้งรับ คือ การดำเนินงานที่เน้นการเสริมสร้างความเข้มแข็งของผู้รับสื่อในระดับปัจเจกบุคคล

ให้มีความรู้และทักษะการรู้เท่าทันสื่อเป็นหลัก ซึ่งกลยุทธ์ดังกล่าวถือว่าเป็นกลยุทธ์ที่มองผู้รับสารปลายทางแล้ว แต่กลยุทธ์ดังกล่าวก็ยังเป็นสิ่งที่จำเป็น โดยเฉพาะกับกลุ่มที่อ่อนไหวหรือเสี่ยงต่อการถูกละเมิดสิทธิหรืออาจจะตกเป็นเหยื่อของสื่อ กลุ่มคนเหล่านี้ เช่น กลุ่มเด็กและเยาวชน กลุ่มผู้สูงอายุ เป็นต้น

3.2 รูปแบบการดำเนินงานเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อโดยใช้กลยุทธ์เชิงรุก

การใช้กลยุทธ์เชิงรุกในการทำงานเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อ มองได้ใน 2 ลักษณะ ลักษณะแรก มองที่ตัวผู้ส่งสาร โดยเฉพาะสื่อมวลชน กลุ่มคนที่เป็นผู้มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของผู้อื่น (Influencer) ที่เป็นผู้จุดเริ่มต้นของกระบวนการสื่อสาร หากการทำงานโดยเน้นให้กลุ่มคนที่เป็นผู้ส่งสารมีความรู้และทักษะทางด้านนี้แล้ว ย่อมผลิตสื่อที่ดีไปยังผู้รับสาร ลักษณะที่ 2 คือ การมุ่งขยายสื่อดี/ พื้นที่สร้างสรรค์เพิ่มขึ้น เพื่อให้คนในสังคมมีทางเลือกในการบริโภคสื่อที่ดี มีโอกาสเข้าถึงพื้นที่สร้างสรรค์ที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้มากขึ้น

การดำเนินโครงการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อ ปี พ.ศ. 2560 ที่น่าสนใจคือ ส่วนใหญ่ใช้กลยุทธ์เชิงรุกที่ให้ความสำคัญแก่การอบรมสื่อมวลชนที่เป็นผู้จุดเริ่มต้นของกระบวนการสื่อสารรวมถึงการขยายสื่อดีหรือการสร้างพื้นที่สร้างสรรค์เพิ่มขึ้นเพราะการดำเนินโครงการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อที่มีประสิทธิภาพต้องใช้กลยุทธ์ทั้งรุกและรับ ซึ่งหากดูจากปัจจัยนำเข้าโดยพิจารณาผ่านองค์ประกอบการสื่อสารของ Berlo (1960) การดำเนินงานเฝ้าระวังในส่วนของผู้ส่งสาร (Sender) เนื้อหา (Message) ช่องทาง (Channel) จะเป็นรูปแบบการดำเนินงานเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อโดยใช้กลยุทธ์เชิงรุก ส่วนการดำเนินงานเฝ้าระวังในส่วนของผู้รับสารนั้น (Receiver) จะเป็นรูปแบบการดำเนินงานเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อโดยใช้กลยุทธ์เชิงรับ

สำหรับโครงการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อที่ดำเนินโครงการกับผู้รับสารที่เป็นเด็กเยาวชน ผู้หญิงและ ผู้สูงอายุซึ่งเป็นกลยุทธ์เชิงรับจะมุ่งพัฒนาทักษะเพื่อให้กลุ่มเป้าหมายเข้าถึงสื่อได้ (Access) สามารถวิเคราะห์สื่อและความหมายที่สื่อสารออกมา (Analyze) และสุดท้ายต้องสามารถประเมินสื่อในมิติต่าง ๆ ได้ (Evaluate) ในขณะที่โครงการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อที่อบรมสื่อมวลชนซึ่งเป็นกลยุทธ์เชิงรุกจะเป็นการมุ่งพัฒนาทักษะด้านการสร้างสรรค์เนื้อหาเพื่อให้สามารถสื่อสารแบบมีอาชีพและมีจริยธรรมตามแนวคิดเรื่องระดับของการรู้เท่าทันสื่อที่มีทั้งการเข้าถึง การวิเคราะห์ การประเมินและการสร้างสรรค์เนื้อหา (Thabthan 2014; Citing Biggins, 2012)

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้ประโยชน์สำหรับกองทุนพัฒนาสื่อปลอดภัยและสร้างสรรค์

1. การดำเนินโครงการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อเน้นการอบรมและการผลิตสื่อเพื่อสร้างการรู้เท่าทัน แต่สิ่งที่ยังมีความสำคัญ คือ การสร้างระบบตรวจจับหรือคัดกรองข่าวเท็จหรือข่าวลวง (Fake news) ในรูปแบบต่าง ๆ โดยการบูรณาการความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ระบบนี้จะเน้นการพัฒนาด้านเทคโนโลยีแต่ต้องมีหน่วยงานที่รับผิดชอบเรื่องเนื้อหาต่าง ๆ ที่ให้ข้อมูลโคนมีการทำงานในลักษณะเป็นศูนย์กลางไม่ทำงานกระจัดกระจายกัน

2. การเฝ้าระวังและการรู้เท่าทันสื่อ หากดำเนินการได้ครบองค์ประกอบของการสื่อสารจะทำให้การเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อมีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยเฉพาะการเสริมพลังในส่วนของผู้ส่งสารซึ่งเป็นนักสื่อสารในระดับต่าง ๆ ทั้งจากส่วนกลางและส่วนภูมิภาคหรือนักสื่อสารชุมชนก็เป็นสิ่งที่กองทุนฯ ควรจะให้ความสำคัญเช่นกัน

3. ส่วนที่กองทุนฯ ยังจะต้องส่งเสริมแม้ว่าจะจะเป็นสิ่งที่ยาก คือ โครงการที่มุ่งเปลี่ยนแปลงในระดับนโยบาย ซึ่งนโยบายในที่นี้ไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นนโยบายในระดับที่ใหญ่ถึงระดับประเทศ แต่อาจจะเป็นนโยบายในระดับโรงเรียน ระดับหมู่บ้าน ชุมชน จังหวัด เป็นต้น

4. การทำโครงการเฝ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อในโรงเรียนเป็นแนวทางในการติดตั้งอาวุธ หรือเสริมพลังตั้งแต่ ยังเป็นเด็กและเยาวชน ซึ่งหากเข้าไปทำในโรงเรียนได้ จะมีความยั่งยืนสูงมากถ้าสามารถไปเชื่อมกับระบบและกลไกบางอย่างในโรงเรียน ซึ่งเป็นแนวทางที่กองทุนฯ ควรส่งเสริมต่อไป

5. การทำโครงการ กองทุนฯ ควรมีระบบและกลไกในการเสริมสร้างสมรรถนะของผู้ดำเนินโครงการ เราจะพบว่าผู้ดำเนินโครงการที่มีทุนในมิติต่าง ๆ จะสามารถดำเนินโครงการประสบความสำเร็จ บรรลุผลลัพธ์อย่างที่ต้องการ แต่ถึงกระนั้น หากจะให้การดำเนินโครงการประสบความสำเร็จในระดับที่สูงขึ้นก็เรียกร้องที่จะต้องมีทุนมากขึ้น โดยเฉพาะทุนความรู้ ทุนสังคมด้านเครือข่าย ดังนั้น กองทุนฯ จึงควรสนับสนุนหรือเสริมพลังให้ผู้ดำเนินโครงการที่เป็นภาคีของกองทุนด้วย

ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

1. กองทุนฯ ควรสนับสนุนให้มีการวิจัยเชิงประเมินและถอดบทเรียนอย่างต่อเนื่องทุกปี เพื่อติดตามและประเมินผลการดำเนินโครงการเฟ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อ เพื่อกำหนดเป็นแนวทางในการจัดสรรทุนสนับสนุนต่อไป

2. กองทุนฯ ควรสนับสนุนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ด้านการเฟ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อ โดยเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างนักวิชาการและผู้ดำเนินโครงการซึ่งเป็นภาคีกองทุนสื่อฯ เพื่อให้การดำเนินโครงการมีหลักการทางวิชาการในการดำเนินการ ในขณะเดียวกันก็สามารถยกระดับบทเรียนเป็นองค์ความรู้ด้านการดำเนินการเฟ้าระวังและรู้เท่าทันสื่อของสังคมไทยได้

References

- Ampansirirat, A (2017). Empowerment Evaluation: Principles and Application. **The Southern College Network Journal of Nursing and Public Health**. 4(1), 280-291. (in Thai)
- Berlo, D. (1960). **The process of communication**. New York : Rinehart & Winston.
- Buosonte, R. (2010). **Evaluation Research: Concepts and Adaptation in Education**. Khonkaen : Faculty of Education, Khonkaen University. (in Thai)
- Chantrasakul, S. (2014) The Historical Development of Evaluation and Theorists; Concepts. **EAU Heritage Journal**. 8(1). 73-84. (in Thai)
- Kaewthep, K. (2002). Mass Media : Theories and Concepts. Bangkok : Saladang printing. (in Thai)
- Kanjanawasee, S. (2004). **Theories of Evaluation**. 4TH ed. Bangkok : Chulalongkorn Printing. (in Thai)
- Soraprasert, T. (2017). **Media Literacy**. Chonburi : Faculty of Humanities & Social Sciences, Burapha University. (in Thai)
- Tansuwananond, C. (2015). The Relationship between Advertising Media Literacy and Consumerism Behavior of Youth in Bankok. **Journal of Multidisciplinary in Social Sciences**. 11(1). 93-111. (in Thai)
- Thabthan, S. (2014). Media and Information Literacy. **Journal of Industrial Education**. 13(2). 1-6. (in Thai)